

ŪTAUMI E!

TĀNGAITI 1, 2020

NIKOATEAOARARAU

KEI NGĀ
RANGI TŪHĀHĀ

HE TOHU
TAO KAI

HE PANGA
SUDOKU

HE KŌRERO
AUAHA

Kei ngā Rongi tūhōhō

Atutahi

Ko te mātāmua tēnei o ngā whetū, ina kaha te pīataata i waenganui pō, ka mōhio koe he rā paki āpōpō. Ko te kōrero mō tēnei whetū, he whetū tārake o te rangi. Kāore i piri ki whetū kē, engari ka noho kotahi ia ki tōna ake kāinga i te rangi. Ko tōna tohu ki te tangata, kaua e whaiwhai pīhau, kaua e whakakākā i te kōrero a tētahi atu, kaua e rite ki te hipi, engari me puta i a koe ū ake whakaaro, me whakatangata koe i a koe anō.

I tau ukiuki ka titiro ngā iwi o te ao whānui ki ngā whetū e piri ana ki te uma o Ranginui, ki te kimi i ngā tohu o te wā. Ki ētahi iwi, pēnei i ngā Kirīki, kei tēnā, kei tēnā o tātau tōna ake kāhui whetū. Ka hāngai tēnei kāhui whetū ki te wā i whānau mai ai koe. Tekau mā rua ngā kāhui whetū e kīia nei ko ngā tohu o te ara o ngā kararehe (zodiac).

E whakapono ana ētahi, mā ēnei tohu ka mōhio ngā tāngata ki tō momo me ngā āhua ka pā ki a koe.

Kāore ngā tipuna Māori i whakapono ki ngā tohu o te zodiac. Ki tō te Māori whakapono he pānga tō tātau te tangata ki ngā whetū katoa. E whai ake nei ko ētahi o ngā whetū o te ao Māori me ngā tohutohu ki te tangata.

Rehua

Ko Rehua te rangatira nui o te rangi, he whetū o te raumati. Ka māhuta a Rehua ki te tūāpae i ngā ata o Whiringa-ā-rangi, Hakihea me Paenga-whāwhā. He tohu mātauranga, he tohu rangatira, he tohu pakanga. Kia kite koe i tēnei whetū me āta whakaaroaro koe mō āu mahi. Me rangatira āu mahi, me tika āu mahi, kia rite koe ki a Rehua.

Takurua

He whetū takurua tēnei, he wahine. Ka tū ia ki Te Ara-whānui-a-Tāne i te hōtoke. Ko tōna tohu ki te ao, he hukapapa, he hukarere, he makariri kei te haere. Ko te pātai nui a tēnei whetū ki te tangata, ‘Kua oti i a koe āu mahi?’ Nō reira kia kaha koe ki te whakatutuki i āu mahi i mua i te whitinga mai o Takurua, kei mau koe i te makariri. Kia kakama koe ki te mahi i ngā mahi a te kura, ki te whakapaipai i tō ruma, ki te manaaki i tō whānau i roto i ngā mahi katoa.

ngā kōrero e iri ana

Pareārau

Whānui

He whetū wahine tēnei, he whetū karihika. I te ahiahi ka kite koe i tēnei whetū e piri tata ana ki tētahi atu whetū. Engari i te ata, kua haere ia ki wāhi kē ki te pupuri i te ringa o whetū kē. Ko te kōrero a ngā tīpuna Māori, kaua koe e rite ki a Pareārau, he nui ūna hoa tāne i te pō kotahi, me pūmau koe ki tō tino hoa.

Ko Whānui te whetū pupuri i te mauri o te kūmara. Engari i whānakohia ngā kūmara e tana teina, a Rongomāui hei kai māna. I runga i tōna riri i tuku a Whānui i ngā ngārara pēnei i te moka me te anuhe ki te kai i ngā rau o te kūmara i te raumati. Ko te tohu o Whānui ki te tangata, kaua e whānako i ngā taonga a wētahi atu ka tahi. Ka rua, he utu mō te raweke.

Marere-o-tonga

Matariki

Kei te tonga tēnei whetū e tū ana. He whetū whakanui i ngā mahi pārekareka a ngā tamariki, arā ngā kemu tamariki, ngā momo hākinakina me ngā kaupapa whakahīkaka i te ngākau. Ki te pīrakorako mai a Marere-o-tonga, e kōrero ana ia ki a koe ki te whakatā, ki te whakangahau, ki te whāi i ngā kaupapa whakaora i tō tinana, i tō hinengaro me tō ngakau.

He nui ngā kōrero mō tēnei kāhui whetū, koia te whetū tapu o te tau. Mēnā ka kite atu koe i tēnei whetū i te ata, he tohu ki a koe ki te manaaki tika i ō hoa, ki te whakahoahoa koe ki ngā tāngata pūmau ki a koe, ki te kai tahi anō hoki te whānau whānui. Kei roto i ngā whakataukī ngā whakamārama: 'Matariki hunga nui', 'Matariki ahunga nui'.

He Kapu Pāhuaraū

He Kapu Rimurapa me te Tīhi

NGĀ mea whakauru

1/3 kapu rimurapa
1/2 kapu wai māori
1/4 kapu miraka
1/2 kapu tīhi kua haehaetia

Hei mahi

- Raua te rimurapa me te wai ki tētahi kapu.
- Purua ki te ngaruiti, tunua ki te taumata kaha rawa mō te rua meneti, kaurorihia.
- I te nuinga o te wā ka korohuhū, ka paratī ake te wai i a koe e tunu ana. Kei te pai noa iho tēnei. Ki te kore koe e hiahia kia pēnei, raua ō kai ki tētahi ipu nui ake i tō kapu.
- Tangohia mai i te ngaruiti, raua te miraka me te tīhi, kātahi kaurorihia. Purua anō ki te ngaruiti mō te kotahi meneti. Ka tango mai, ka kaurori. Ā, kua reri rā koe ki te kai. Kia tūpato, he āhua wera!

NGĀ mea whakauru

1 hēki
1 1/2 kapu miraka
He tote
Pepa pango kua kuorotia
1/4 kapu kongakonga parāoa (mai i te bagel, te parāoa Wīwī rānei)
2 koko iti tīhi kirīmi
1/2 wāhangā hama/poaka tauraki
He rau tāima kua poroporoa
Te panikakā Dijon

Hei mahi

- Wāhia te hēki, ā, raua ki te kapu, kātahi raua te miraka.
- Tāwhiuwhiu te hēki me te miraka ki tētahi paoka.
- I a koe e mahi ana i tēnei, kīnakihiā ki te tote me te pepa, ki tāu e hiahia ana. Wāhia te parāoa kia kongakonga ai, kātahi raua ki tō kapu, kaurorihia.
- Raua te tīhi kirīmi, kaurorihia. Poroa hoki te hama kia kongakonga hoki, ā, raua ki te kapu.
- Purua hoki ki te ngaruiti, tunua ki te taumata kaha rawa mō te kotahi meneti me te tekau hēkona. Kīnakihiā ki te panikakā me te tāima.

ngā Panga

Ngā ture

Kia kotahi noa iho te wā ka tau ia nama ki tōna pouaka. Ko te mea nui, kia uru ngā nama 1 – 9 ki ia huapae, ki ia rārangi whakahēke hoki. Whakamātauhaia tō pīnat!

!

He māmā

	2		5	3			8	
		7		1	2		9	6
8	6	1			7	2	3	
	7	6	3				1	2
2			1		5	9		8
5		8		2	9	3		
	3	2	9			7	4	1
1		4	2	7	3		5	
	9			4		8		

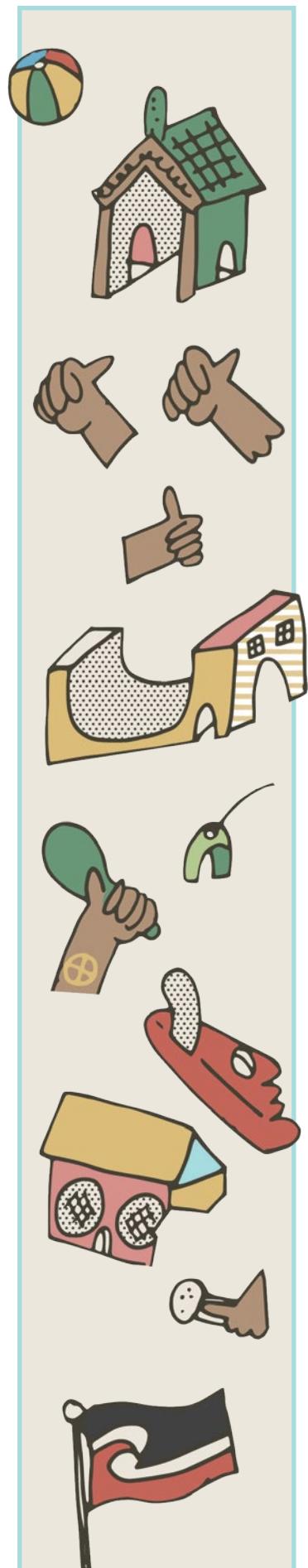
He manaia

	8			3			9	
		5					3	
3	4	6	2	9	1	7	8	5
6				3			8	
	9			6		7		
5			1				6	
	2		7	6	4	9		
1		4		2				
4						6		

HePanga

KIMIHIA NGĀ TOHU NEI:

HE KŌRERO

Haukapuanui vercoe

[Te Arawa me Ngāti Tūwharetoa]

Ka ata, kātahi anō ngā toko o te rā ka hura mai. "Te ātaahua hoki o te ata nei," tā Manukura i whakamihī. I heke i ngā papa rākau, ā, i whatia e ia tētahi wheki tuakura i te rākau ponga, whai muri iho, i haere ia ki te wai, karakia ai.

'Whāia, whāia!

*Whaiā ki te uru tapu nui o Tāne
Tāne-te-waiora, Tāne-te-pūkenga
Tāne-te-toko-rangi
Puta ki te whaiao, ki te ao mārama
Tū te ngana, tū te maranga, te tuhi te
rarama
E noho te mataara nei
E Rongo whakairia ki runga
Kia tina! Tina! Hui e! Tāiki e!*

I totitoti atu ki te kāinga, kātahi rā ka kitea e Manukura ētahi pounamu e kānapanapa atu ana ki a ia. Ka whakaaro ake ia, "Ehara kē, he tangiwai."

I whakatikanga ia ... "Ah!" tana tiwaha.

I ngana ia ki te whiu atu, erangi ahakoa – tē taea. I hinga a Manukura ki ūna turi, i rongohia e ia te mamae ki ūna whatianga ringa, ki ūna tāhau hoki. Kātahi ka rangona tētahi ngē teitei nei ki tōna hirikapo. Ka hāparangi pai a Manukura, ahakoa rā, kīhai i rongohia.

"He aha kē te mea rā?" tā tētahi o ngā kōhungahunga. Ka arohina atu tētahi, ka oma atu, whakamātauria ai.

"Tāne, e Tāne, hanake mai," tā Tāwheronui i karanga ai.

I pakakē te oma a Tāne ki a ia.

"Ki tāku nei whakapono, kua mate." I pā atu a Tāne ki tōna poho, kua kore he aha.

"Āe, e tika ana ū nā kōrero ... kua mate," tāna i whakahoki atu.

"He mea hanga nā lo tēnei mea, te rangi me te whenua, ko Ranginui rāua ko Papatūānuku."

I kawea a Manukura e te tokorua rā, ki te whare tupuna. I tuwhera mai te whatitoka, ā, i uru atu rātou. I whakatakotoria a Manukura, ā, i kitea e rāua ngā kongakonga tangiwai kei ūna ringaringa. "Ei, titiro atu ki ngā mea rā, kei ūna ringaringa," tā Tāwheronui.

I āta tuhera, nāwai rā, nāwai rā, ka wānangatia atu ngā tangiwai.

"Mā māua," te whakaaro puaki o Tāwheronui.

"He takere māku, he takere māu?"

I whakaae atu a Tāne-Te-Uarangi, kātahi rā ka kohia ngā toetoenga kongakonga o te tangiwai rā. Kāore i roa, ka rongohia e Tāwhero tētahi kīrea teitei ki tōna hirikapo.

"He aha kē te ngoengoe teitei nei?!" tāna i tiwaha, i a ia e mau kaha nei ki tōna upoko.

"Ha! Tēhea ngo ...?"

Ā, taro ake te wā ko Tāne i rangona atu, "Ah! Tika tāu!"

I uhia ngā māhunga ki ngā ringa, kia rumakihiā ai te āhua, nāwai rā ka hinga noa ki ngā turi, ka oreore noa ...

"E whae, titiro roto wharenu," tō te reo o tā Tāne rāua ko Hōtoke pēpi.

I te moe tonu a Hōtoke, tae noa atu ki te wā i tino rūrūhia ia e tana pēpi.

"Ata mārie, taku pēpi," te kōrero a Hōtoke, i a ia e poipoi ana i tana pēpi.

"He aha tāu?"

"Titiro roto wharenu."

Nā, i haere atu, ā, i kakea ngā papa rākau i hora atu rā. Ka tomokia te wharenu e ia, ā, i kite i a Tāne e takoto mai rā. I ngāueue i a ia, "Tāne, Tāne?! Kua ahatia?!" I reira, i kitea te kaha o te mangū ki ūna iaia toto. I whakaaro ake ia, "He aha kē te pōroritanga nei? Me whakamōhio i tētahi pēperekōu." Nō reira i haere, i haere atu ki te nohoanga o Tū.

He KUPU TAKA

hōē	> tangi
ngē	> ngoengoe, kīrea
hirikapo	> hinengaro
pakakē	> parahutihuti
takere	> haurua
tīrehe	> hemo, hauaitu
kurehe	> korukoru

AUHA

NGĀ KĀMEHAMEHA KAHURANGI

Taro ake te wā, ka tae ki tērā o ngā nohoanga ūna. Kua tae atu, i whakapāha atu a Hōtoke, "Kua hemo a Tāne," tana tapepe.

"Ra-ra-r-r-rātou ko Tāwheronui, ko-ko-k-k-ko Manukura!"

"E kō! Ka haere tāua," tāna whakahokinga atu, i a ia e whakaaro ana.

"Kua tutuki tāku e hiahia ana, kua mate te nanakia rā!"

Ā, roa kau ake nei, kei waho rāua i te whare tupuna. Ka kite a Tū-ā-Nikoniko i te tokotoru rā, e takoto ana ki rō wharenui; i kōhimuhimu atu, "He aha e takoto ana ki rō whare? Kia mōhio mai koe, kua kohukohutia te whare rā. Me i whakapākia rātou e koe, ka mākutuhia."

I moe haere ngā mata o Hōtoke.

"I whakapākia e au i ..." i tīrehe.

"Hōtoke, i whakapākia koe e wai?" Ehara a Hōtoke mō te whakautu. Ka tōai te ui atu a Tū, "Hōtoke, i whakapākia ....," i reira taka ai te koroua nei ki ērā pona ūna. Kua uhia te upoko e ūna ringaringa kurehe, i umere, i nukunuku, i nekenekē. Muri tata nei, i oma atu tētahi wahine ki a ia.

"Kua ahatia?!"

Karekau he aha i puta i a Tū. Ka āta whakaoioia a Tū e te wahine nei. I hauaitu ia ki te papa, ā, ko Tū tērā e oreore tonu ana. Ā, roa kau ake, i mutu tōna oreore.

Ka taetae atu te iwi, i kite i aha nā, heoi, kihi mō te mōhio i ahatia. Ko ngā wāhine, pēpi hoki e hōē ana. Kua pōkaikaha pai ngā tāne – kāore i te mōhio me aha. I tau ngā tīkapa, nāwai rā i tohutohu atu tētahi, "Tāne mā, ka hāpaitia ki te wharenui, whakatakoto ai." Ka tatū atu, ka whakariterite rātou i a rātou anō, arā, i karanga ake ai te tāne rā, "Hāpaitia!" I tae ki te whatitoka o te wharenui rara, kua wiriwiri haere ngā turi, arā, he hinganga katoa ki te papa, pararē ai. Ohorere katoa ngā wāhine, i tiro atu, ā, i auē i te mataku. Parahutihuti ana tā rātou oma ki te whatitoka, ā, i mātakina ina he oranga i roto i a rātou. I rūrū, i panapana, ahakoa tērā i noho moe tonu.

Ko ngā pēpi noa iho i ora, ko te toenga i hinga. Kāhiwahiwa ana te pō, papaki mai ana te hau hīnawanawa. I kitea e ngā pēpi tētahi hunga rerekē: he kahurangi te kiri, he teatea ngā whatu, he tūpuhi te tinana, he kaweka tonu. He

whero, he urukehu ngā makawe. I kawea ngā pēpi ki ngā kāinga e ngā wāhine tūrehu, whāngai ai. Ko ngā tāne i rarau ngā mate.

"Tātiro atu i nā taniwai," (ko te reo o te patupaiarehe) tā tētahi o rātou.

"Te kānapanapa oki, enari, ua kohukohutia. Koia te ake ua mate nā tānata nei," te whakahoki o tētahi atu.

I whakakāpuratia he ahi, ki te marae ātea, ka karakia. Kāhore i roa, i āwhā. Kua waihotia ngā mate ki kō, i uru atu ngā tahurangi ki tētahi kāinga, ā, i whanga kia mutu taua āwhā. Kāhore i mutu, hei reira i whakatau ai kia whanga mō te ata tonu.

Ao rawa ake, i waipukehia katoatia te whenua. "Oi, aere mai," hei tā tētahi. I whai atu ētahi, i puta i te tatau, i kitea ngā toko o te rā i huru atu ai i runga ake i ngā rākau, nō te ahi kā noa nā ngā tūrehu. Karekau ana he mea i te marae ātea, karekau ana he aha; he rākau noa iho.

"Te āhua nei e pai ana rātou."

"Ka aha i nā tamariki?"

"Ka tiaki tātou, mō ake tonu atu ..."

He Pangā

He uaua

7	8	5	6	3	4	2	1	9
9	2	1	5	8	7	6	4	3
3	4	6	2	9	1	7	8	5
6	1	4	7	2	3	9	5	8
2	9	3	8	6	5	1	7	4
5	7	8	1	4	9	3	2	6
8	5	2	3	7	6	4	9	1
1	6	9	4	5	2	8	3	7
4	3	7	9	1	8	5	6	2

He māmā

4	2	9	5	3	6	1	8	7
3	5	7	8	1	2	4	9	6
8	6	1	4	9	7	2	3	5
9	7	6	3	8	4	5	1	2
2	4	3	1	6	5	9	7	8
5	1	8	7	2	9	3	6	4
6	3	2	9	5	8	7	4	1
1	8	4	2	7	3	6	5	9
7	9	5	6	4	1	8	3	3

TE TĀHUHU O TE MĀTAURANGA
MINISTRY OF EDUCATION

Te Kāwanatanga o Aotearoa

HUAMI E!

KAITUHI

Rangi Matamua
Haukapuanui Vercoe

KAITĀ PIKITIA

Joseph Qiu (wh. 2 & 3)
Allan Wrath – Bamboo Studio Ltd. (wh. 6 & 7)

NGĀ WHAKAAHUA

MikhailovStudio/Shutterstock.com (wh. 4)
mackoflower/Shutterstock.com (wh. 4)

Mana tārua i tēnei tāngaiti © Te Tāhuhu o te Mātauranga 2020

Kua noho manatā tēnei moheni. Atu i ngā take pēnei i ngākoranga whaiaro, te rangahau, te arotake me te arohaehae mahi e whakaaetia ana i raro i te Copyright Act, kore rawa e tukuna kia tāia anō tētahi wāhangā o ngā kōrero nei, ahakoa te huarahi tā. Me mātuia tono whakaae ki te rōpū nāna te moheni i tā.

ISSN 2703-5042
Huami E! Tāngaiti 1, 2020

He mea whakaputa tēnei moheni mō
Te Tāhuhu o te Mātauranga e Huia.
Pouaka Poutāpetā 12-280
Te Whanganui-a-Tara 6144
Aotearoa

Hei tautoko tēnei rauemi i
Te Marautanga o Aotearoa